

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Кафедра конституційного права

Д. С. ТЕРЛЕЦЬКИЙ, Ю. Д. БАТАН

ПРАВА ЛЮДИНИ В ПОРІВНЯЛЬНОМУ ВИМІРІ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

освітньо-професійна програма підготовки здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти зі спеціальності 293 “Міжнародне право”

Одеса
Фенікс
2022

УДК 342.7+ 341.231.14
П 68

*Рекомендовано до друку навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 2 від 19.12.2022)*

Автори:

Терлецький Дмитро Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Батан Юрій Дмитрович – кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Рецензенти:

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Єзеров Альберт Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, суддя Верховного Суду

Терлецький Д. С., Батан Ю. Д.

П 68 Права людини в порівняльному вимірі : метод. рекомендації [Електронне видання] / Д. С. Терлецький, Ю. Д. Батан ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2022. – 44 с. – URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23034>

ISBN 978-966-928-858-5

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до вимог державних освітніх стандартів для викладачів закладів вищої освіти та здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, що навчаються за спеціальністю 293 «Міжнародне право».

УДК 342.7+ 341.231.14

ISBN 978-966-928-858-5

© Д. С. Терлецький, Ю. Д. Батан, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДСЛОВО	4
I. ВСТУПНІ ЗАУВАГИ.....	5
II. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	15
III. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	25
IV. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ.....	26
Тема 1. Права людини сутність та зміст. Права людини і конституційні права	26
Тема 2. Конституційний статус людини	27
Тема 3. Обмеження конституційних прав	28
Тема 4. Юридичні гарантії захисту конституційних прав	30
Тема 5. Зобов'язання держави, зумовлені визнанням прав людини	31
V. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	34
VI. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	40
VII. ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	42

ПЕРЕДСЛОВО

Кожна людина відповідно до статті 26 Загальної декларації прав людини має право на освіту і ця освіта має бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй щодо підтримання миру. Ба більше, у статтях 28 та 29 Конвенції про права дитини прямо вказано, що шкільна дисципліна повинна бути забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини; освіта має бути спрямована на розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини, поваги до прав людини та основних свобод, свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості та рівності, виховання поваги до навколишнього середовища.

Разом з тим освіта з прав людини – не лише юридичне право під захистом міжнародного закону, що засвідчує певні моральні засади. Рівною мірою освіта в галузі прав людини – це також законна політична вимога. У повідомленні на Форумі з питань освіти з прав людини “Жити, навчатися, діяти заради прав людини” визнається, що “цінності, які направляють дії Ради Європи, є універсальними цінностями для всіх нас, вони зосереджені на невід’ємній гідності кожної людини”. Повідомлення продовжується нагадуванням, що права людини – це більше ніж просто натхнення: вони також є моральними і політичними вказівками, які поширюються на відносини між державами і народами як усередині держав, так і серед людства.

Видається аксіоматичним, що здобуття правничої освіти, метою якої, серед іншого, є формування спроможності захищати права людини та основоположні свободи, є немислимим без і поза здобуттям освіти з прав людини, яка є вкрай важливим складником усвідомлення засад взаємодії та взаємної відповідальності людей у суспільстві та у взаємовідносинах із органами та посадовими особами публічної влади.

I. ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Повоєнна конституційна парадигма, яка постала як юридична відповідь на усі жахіття Другої світової війни, цілеспрямоване фізичне знищення по усьому світу десятків мільйонів людей, абсолютне заперечення основоположних потреб та можливостей людини в умовах тоталітарних режимів, нерозривно пов'язана з ідеологічним, доктринальним та практичним утвердженням нового принципу організації та здійснення публічної влади – юридичного пріоритету рівного громадянства та поваги до властивій кожній людині гідності.

Ханна Арендт, видатний філософ ХХ століття, такими словами визначила основний зміст, особливий правовий статус і транснаціональний вимір цього нового принципу: "... людська гідність потребує нової гарантії, яка може бути знайдена лише в новому політичному принципі, в новому повсюдному законі, чия чинність цього разу повинна охоплювати все людство ...".

До завершення Другої світової війни, конституційно-правове регулювання було спрямоване насамперед на конституювання інституційної системи держави, визначення засад демократичного владарювання. Права людини в конституціях зазвичай або навіть не згадувалися, або сприймалися як такі, що не підлягають судовому захисту. Натомість після Другої світової війни, включення білля про права людини або, інакше кажучи, каталогу прав людини до конституцій, зокрема шляхом визнання складником некодифікованих конституцій у таких державах, як Сполучене Королівство або Нова Зеландія, набуло загальносвітового масштабу і засвідчило "революцію прав людини" (*Суджит Чоудрі*). Ба більше, права людини відтоді не тільки є невід'ємним складником конституцій, але їхній захист визнається як визначальна функція конституцій. Від постнацистської Німеччини до пострадянських держав Центральної та Східної Європи, постхунтівських демократій Латинської Америки та постапартеїдної Південної Африки; в усіх випадках повоєнна конституційна парадигма та піднесення конституціоналізму є нез'ясовними поза конституційним визнанням та захистом прав людини (*Стівен Гардбаум*).

Безсумнівно, було б безпідставно та помилково твердити, що осмислення прав людини, їхньої природи та атрибутів, ціннісного та практичного значення, їхнє юридичне визнання державами почалося лише після Другої світової війни, у середині ХХ століття. Цьому насправду передували буквально століття публічних розмислів та політичної боротьби, результати яких були закріплені в численних правових актах різних історичних періодів по усьому світу. І, тим не менш, "революція прав людини", яка сягнула поза межі національних правопорядків та відбулася і на регіональному, і на універсальному міжнародних рівнях, почалася саме тоді. З'явилися цілком нові, спрямовані на захист рівного громадянства та поваги до людської гідності, основоположних прав людини, юридичні механізми. Цей спільний проєкт юридичного захисту, твердить Суджит Чоудрі, зламав досі непроникні кордони між окремими суверенними правовими системами та на майбутнє визначив розвиток повоєнних національних держав як держав своїх

громадян, попри їхнє спільне чи відмінне походження, етнічну належність та релігійні переконання. Рівною мірою “революція прав людини” позначила сприйняття прав людини як вкрай значущий чинник міжнародної політики та міжнародних відносин на регіональному та універсальному рівнях, що спонукає держави до спільного вироблення та узгодженої реалізації юридичних заходів задля забезпечення загальної поваги та дотримання прав людини.

Ці вступні зауваги, які покликані підкреслити значущість прав людини для сучасного національного та міжнародного правового регулювання та їхній незаперечний взаємозумовлений вплив і взаємодію задля забезпечення загальної поваги та дотримання прав людини, врешті-решт призводять до важливого висновку про права людини як юридичний феномен, що має національний та міжнародний правовий виміри об’єктивності.

Відповідно, обґрунтовано твердити про право прав людини (англ. *Human Rights Law*) як про ‘корпус норм і принципів, спрямованих на захист та просування прав людини на міжнародному, регіональному та національному рівнях’ (*Ганна Христова*). За такого підходу небезпідставно виділяти такі рівні права прав людини як самостійне й нетотожне міжнародному гуманітарному праву міжнародне право прав людини; регіональне право прав людини, уособлене, до прикладу, європейським чи міжамериканським правом прав людини; національне право прав людини, найперше уособлене національним конституційним правом відповідної держави.

Цей навчальний курс, спираючись на результати сучасних розвідок прав людини представниками філософії права, загальнотеоретичної юриспруденції, конституціоналізму, міжнародного права та політології, спрямований у найпершу чергу на осмислення національного виміру юридичного феномену прав людини та формування здатності визначати та розв’язувати завдання, які зумовлені визнанням у національних правопорядках прав людини.

Ключовим і водночас найбільш складним питанням, відповідь на яке має закласти основу для усіх подальших міркувань про права людини є, власне, те, а що собою являють права людини? Але широта позицій щодо розуміння прав людини просто вражає: вони визначаються як можливості, потреби, цінності, домагання чи властивості людини, охоплюючи її вимоги, повноваження, свободи та імунітети. Однак спільним для усіх наявних варіацій, слушно підкреслює Юлія Разметаєва, є розуміння того, що права людини – вкрай важливі, і що навіть особи, які ніколи не стикалися з визначеннями прав, на якомусь дуже глибинному рівні відчувають їхню значущість. Те, що проголошують і захищають права людини – це той самий набір, який необхідний для гідного існування людини. Цей життєво необхідний набір має практичну застосовність, як у вертикальному вимірі, який передбачає, що їхній головний адресат і, відповідно, зобов’язаний суб’єкт – держава, так і у горизонтальному вимірі, який включає уявлення про те, що адресатом прав людини можуть бути інші особи. Передусім, це індивіди, носії прав, проте розвиток концепції прав людини породжує нові виклики та виміри.

Зокрема, натепер дискутуються питання щодо спрямованості прав людини стосовно організацій і бізнесу (та відповідна наявність у них обов'язків), тобто розширення кола адресатів прав людини (*Юлія Разметаєва*).

Разом з тим, характеризуючи наявні позиції щодо розуміння прав людини, обов'язково необхідно вказати на їхню детермінованість прихильністю певній концепції прав людини, які по-різному інтерпретують та обґрунтовують природу прав людини. Значущим складником сучасного філософського дискурсу є конкуренція моральної та політичної концепцій прав людини. Згідно з першою концепцією, яка представлена надзвичайно широким спектром течій, права людини, серед іншого, уявляються як сукупність природних або об'єктивних моральних фактів, які допускаються, фактів, які визначають, чим люди зобов'язані один одному як людські істоти. Приміром, право людини бути вільним від рабства об'єктивно забороняє поневолення будь-кого будь-ким: обов'язковість заборони або визнання "неправильності" рабства не залежить від визнання будь-якою особою чи групою осіб, а тим більше – від будь-якого морального кодексу, інституційної системи чи нормативно-правових приписів. Рабство було не менш однозначним порушенням прав людини і тоді, коли більшість людей вважали морально та юридично дозволеним володіти рабами.

Сприйняття прав людини як моральних прав пояснюється не як прагнення ідентифікувати моральний консенсус, який вже існує, а як прагнення закласти консенсус, який міг би бути підтверджений дуже переконливими моральними та практичними причинами. Такий підхід вимагає прихильності до об'єктивності таких причин. Оскільки існують надійні способи з'ясувати, як працює фізичний світ, остільки існують способи з'ясувати, що саме люди можуть виправдано вимагати й очікувати один від одного і від держави. І навіть якщо сучасному світу наразі бракує моральної згоди щодо прав людини, люди можуть досягти раціональної домовленості, оскільки якщо моральні причини існують незалежно від людських конструкцій, вони можуть породжувати моральні норми, відмінні від тих, що наразі прийняті.

Пошук онтологічного підходу до прав людини як моральних прав неминуче призводить до великої європейської традиції природного права, яке, попри нищівну критику, і дотепер залишається предметом філософської і практичної зацікавленості. Сучасні прихильники ідеї природного права прагнуть уникати неоднозначного поняття "природа" і воліють зосередитися на людському розумі. Відкидаючи історичну концепцію повноти системи норм природного права, вони припускають існування вищих об'єктивних раціональних цінностей (благ) і принципів справедливості, які, хоча і стали у своїх стрижневих ідеях, проте потребують адаптації до різноманітних ситуацій, що не враховуються такою системою.

Відомий прихильник подібної сучасної теорії природного права і природних прав Джон Фінніс використовує онтологічний підхід, заснований на людському розумі. Розумна людська поведінка орієнтована на досягнення

обмеженої кількості базових благ, таких як життя, свобода чи знання, які є самоочевидними і розумно безсумнівними. Досягнення цих різних і іноді конфліктуючих благ може бути структуроване за допомогою принципів практичної розумності (правильно чи ні). З цього випливає можливість сформулювати універсальні моральні правила, включаючи правила справедливості та індивідуальні основоположні права. Деякі з цих засадничих моральних правил є частиною християнської традиції, такі як Золоте правило чи останні шість із Десяти заповідей. Практичні моральні правила розумності можна розробити для невизначеної кількості індивідуальних ситуацій і моральних конфліктів. Ця гнучка природно-правова теорія, що базується на очевидності основоположних благ і розумності (правилах справедливості), застосовуваних для досягнення цих благ, пропонує раціональне філософське обґрунтування прав людини, які у класичній традиції називалися б природними правами.

Права людини, окрім моральних, можуть також уявлятися як стандарти, в які люди вірять в усьому світі, що робить їх частиною різноманітних проявів людської чи позитивної моралі. Ба більше, права людини глибоко укорінилися в сучасній політиці і праві – на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Той факт, що наразі права людини однозначно визнаються нормами людської моралі, політичної практики та правопорядків, має цілком практичні наслідки, оскільки важко уявити, як обітниця прав людини буде колись дотримана поза вірою реального світу в їхню значущість, без визнання в політиці та забезпеченні через позитивне право. Останні є тими ключовими механізмами, які уможливають (не)реалізацію прав людини.

Відповідно, права людини згідно з політичною концепцією розглядаються як чинник великої ваги в сучасній міжнародній політиці: такий, що закладає стандарти політичної легітимності; являє питання міжнародного занепокоєння; визначає чи лімітує межі реалізації національного суверенітету. Визначальною ознакою політичної концепції є прагнення визначити, що являють права людини, описуючи їхню роль і значення у політичній сфері.

Видається слушним підкреслити, що політична концепція прав людини, на противагу моральній, інтерпретується як практично орієнтована. Джозеф Раз вказує у цьому контексті, що завдання політичної концепції полягає, по-перше, у тому, аби установити сутнісні властивості, якими сучасна “практика” прав людини – більшою мірою юридичний феномен, що не може бути оцінений лише на засадах моралі – наділяє ті права, які практично визнаються як права людини; по-друге, визначити моральні стандарти, які уможливають таке визнання.

Чарльз Бейтц, один з найбільш відомих прихильників цієї концепції, припускає, що ми можемо розвинути розуміння прав людини, дотримуючись ‘практичних висновків, яких компетентні учасники могли б дійти на практиці з того, що вони вважають належними вимогами прав людини’. Основна увага зосереджена не на тому, що є правами людини з філософського погляду; радше йдеться про те, як вони впливають на практичну діяльність. Ці спостереження

спрямовують інтерпретацію та здійснення прав людини, розгляд судами справ про порушення прав людини та, що важливіше, реагування на серйозні порушення прав людини. Чарльз Бейтц зазначає, що права людини є ‘питаннями, що викликають міжнародне занепокоєння’ і що вони ‘є потенційними ініціаторами транснаціональних захисних та правових заходів’.

Розумна людина може прийняти і користуватись ідеєю прав людини, на переконання Чарльза Бейтца, не сприймаючи жодної конкретної думки про їхні засади. Належне обґрунтування прав людини повинно якомога уникати суперечливих припущень про релігію, метафізику, ідеологію та внутрішню цінність. Твердячи це, Чарльз Бейтц підкреслює практичну користь прав людини, а не їхні засади, які кореняться в моральній реальності. Такий підхід дозволяє зробити права людини привабливими для людей по всьому світу, попри наявне різноманіття релігійних та філософських традицій. Широке обґрунтування прав людини та їхньої обов’язковості, відстоюване Чарльзом Бейтцем, полягає у тому, що вони захищають ‘нагальні індивідуальні інтереси від передбачуваних загроз, до яких вони вразливі за звичайних життєвих обставин в утвореному незалежними державами сучасному світовому порядку’.

Суб’єктивно вибірковий та лише дотичний огляд моральної та політичної концепцій прав людини, до якого я вдався, покликаний, лишаючи усю широту розглядуваної проблеми представникам філософії права, слугувати іншій цілі. Від самого початку і дотепер права людини становили і становлять предмет політичних вимог, але водночас розумілися і розуміються як моральні приписи. Політичні ідеї не можуть вижити без і поза моральним виміром прав людини, зокрема тоді, коли моральна авторитетність цих ідей ставиться під сумнів із якихось явних причин. Тому моральна характеристика не виключає сприйняття прав людини як правил політичного буття, а закладає основу для досягнення згоди щодо моральних підвалин політичної системи і права.

Прикметно, що беззаперечне протиставлення моральної та політичної концепцій прав людини останнім часом усе частіше ставиться під сумнів. Натомість обґрунтовується теза про їхнє взаємне доповнення та, навіть, взаємну зумовленість, яка дозволяє визначити та осмислити взаємозумовлений зв’язок дискурсу про права людини та їхніх моральних засад.

Тут важливо ще раз вказати, що права людини як юридичний феномен має національний та міжнародний правовий виміри об’єктивації. І на національному рівні права прав людини, уособленому, найперше, національним конституційним правом відповідної держави, права людини об’єктивуються як конституційні або основоположні права. Підтримуючи переконання Ганни Христової про те, що права людини, будучи єдиними та цілісними, можуть мати різні форми позитивізації, що визначають особливості юридичних засобів їхнього захисту та характер зобов’язань, що їм кореспондують, варто, щонайменше, окреслити деякі особливості конституційних прав, які нерідко лишаються поза належною увагою у навчальній літературі.

Отже, конституційні права є юридичними правами, які засвідчують правомочність особи (не) здійснювати певні дії або (не) перебувати в певних положеннях; або правомочність, аби інші особи (не) здійснювати певні дії або (не) перебували у певних положеннях.

Конституційні права так само є юстиціабельними, що вказує на їхню забезпеченість судовим захистом та підлеглість судовій юрисдикції, тобто у разі порушення конституційного права незалежний та неупереджений орган судової влади повноважний вирішити питання про захист (відновлення) порушеного права, що буде практично реалізовано виконанням судового рішення.

Нарешті, конституційні права є вищими за будь-які конституційовані в національних правопорядках інші юридичні права і мають різноспрямований – вертикальний і горизонтальний ефект, визначаючи засади соціальної взаємодії і взаємовідносин.

Разом з тим конституційні права – вищі юридичні та юстиціабельні права – є об'єктивацією прав людини у правовому вимірі буття або, як вказав Роберт Алексі, 'спробою трансформації прав людини в позитивне право'. Права людини становлять ідеальний вимір конституційних прав, визначають, власне, зміст позитивного права, є невід'ємною і неминучою її складовою. Сприйняття конституційних прав в ідеальному вимірі відіграє вирішальну роль у їхній інтерпретації та реалізації в реальному вимірі, позаяк 'текстуальне визначення і вихідний конкретний намір творців конституції, не втрачаючи значення, узалежнені ідеальним наміром, скерованим на реалізацію прав людини'.

Підтримуючи в цілому змістовно обґрунтовану Робертом Алексі тезу про дуальну, реально-ідеальну, природу конституційних прав, зазначу, що відстоюване ним сприйняття прав людини виключно як моральних не є єдино можливим, про що було зазначено вище.

Для належного та повного розуміння конституційних прав важливою є ідея розрізнення негативної та позитивної свободи. Цю ідею, спираючись передусім на здобутки німецького ідеалізму, змістовно обґрунтував Ісайя Берлін у своїй визначній розвідці 'Дві концепції свободи', яка вперше була опублікована 1958 року і дотепер залишається обов'язковою складовою будь-яких міркувань про свободу.

Негативна свобода уявляється ним як відсутність перешкод, бар'єрів, обмежень або втручання з боку інших. На переконання Ісайя Берліна, концепція негативної свободи є застосовуваною для відповіді на питання: 'Якою є сфера, в межах якої суб'єкт – людина чи група людей – є або має бути залишений без втручання інших робити, що він здатний робити, або бути тим, ким здатний бути?'. Інакше кажучи, негативна свобода являє "свободу від"; йдеться про відсутність обмежень або, як іноді кажуть, „право бути залишеним наодинці”. Основна увага приділяється потенційному порушникові свободи: він повинен відступитись і дозволити насолоджуватися свободою, і що меншим є втручання, то більшою є свобода суб'єкта.

Позитивна свобода навпаки застосовується для відповіді на питання: ‘Що або хто є джерелом контролю чи втручання, яке може змусити когось робити щось інше або бути кимось іншим?’. Позитивна свобода таким чином нерозривно пов’язана з контролем, це “свобода для”; на відміну від негативної, позитивна свобода сконцентрована на носіїв свободи, а не її потенційному порушникові.

Конституційні права, юридизоване вираження прав людини, здавалося б, мають бути ідентифіковані виключно як свобода від втручання з боку держави, що забезпечує обмежене правління. Дійсно, такі конституційні права, як право на повагу до приватного і сімейного життя чи право на мирні зібрання, передусім становлять права на “свободу від” втручання держави. Втім, їхнє розуміння лише в контексті негативної конотації свободи заперечує позитивні зобов’язання держави, зокрема зобов’язання забезпечувати та захищати такі конституційні права, що не відповідає моральним засадам взаємодії і взаємовідносин людини і держави та, рівною мірою, наявній “практиці” прав людини.

Соціально-економічні чи культурні конституційні права не можуть як такі бути витлумачені як права на “свободу від”, оскільки будучи сконцентровані на їх носіях, одночасно є нездійсненими без і поза дієвої участі держави. У цьому разі радше йдеться про позитивну конотацію свободи, що однак не повинно призводити до заперечення негативних зобов’язань держави щодо таких прав. Конституційні права на страйк чи освіту хоча й іншою мірою, але так само зумовлюють негативні зобов’язання держави поважати ці права, а її дієва участь не повинна призводити до заперечення правомочності людини здійснювати ці права власними зусиллями.

Можливим варіантом узгодженого розуміння конституційних прав у взаємозв’язку зі свободою є її осмислення через свободу волі та автономію. Ці категорії, будучи відмінними, тим не менш, досить часто аналізуються спільно, особливо якщо йдеться про позитивну свободу. Видається, що Михайло Савчин дотримується саме такого підходу, зазначаючи, що ‘свобода у конституційному праві виражає ступінь втручання держави у суверенний вибір особи, що презюмує особистий і відповідальний вибір бажаного і оптимального варіанта особою для реалізації своїх життєвих стратегій і мети’.

Стверджуючи, що свобода передбачає певне самовизначення особи, яке формалізується через вільний вибір певного варіанта поведінки, Михайло Савчин виділяє негативний і позитивний виміри свободи, а також вимір відповідального вибору, який наявний за умов відсутності втручання чи утисків (негативної свободи) або у разі втручання (позитивної свободи) – задля вирівнювання її можливостей.

Відповідно, свобода вибору як відповідальний акт поведінки імпліцитно заперечує вчинення довільних за змістом дій і водночас висуває вимоги до держави поважати вибір особи та гарантувати множину варіантів такого вибору, оскільки це є важливим для вільного розвитку особистості у вільному демократичному суспільстві. Натомість свавілля є самовідмовою від свободи та

породжує насильство, руйнує демократичну легітимацію правил, яка передбачає оптимальне правове регулювання, в основі чого лежить баланс інтересів, який ґрунтується на відповідальному виборі варіанта поведінки. Звідси формуються конструкти правової визначеності та передбачуваності права, на основі чого, власне, носії прав можуть планувати свою діяльність на майбутнє.

Оксана Гришук, яка так само розглядає свободу у взаємозв'язку з відповідальністю, наголошує, що свобода не може бути безвідповідальною; без відповідальності та справедливості свобода перетворюється на свою протилежність – свавілля, а право – на безправ'я. Саме свобода тлумачиться як основа загального блага, а тому індивідуальна свобода обмежується відповідальністю, аби забезпечити соціальну, правову свободу. Підставою такої свободи, найперше серед усіх соціальних регуляторів, є право, яке, через взаємозв'язок з відповідальністю, і робить можливим існування свободи.

Спираючись на ці міркування, Оксана Гришук визначає свободу у правовому вимірі як можливість поведінки суб'єкта права, яка виникає на підставі правових норм, забезпечується державою і суспільством та обмежується правовою відповідальністю на засадах справедливості і формальної рівності.

Загальновідомо, що Ісайя Берлін скептично ставився до позитивної свободи і надавав перевагу негативній свободі. Водночас позитивна та негативна свобода, дихотомію яких він обґрунтував, можуть бути усвідомлені інакше, ніж крізь призму протиставлення – як лише два прояви однієї концепції свободи, яка має різні інтерпретації, що не заперечують, а доповнюють одна одну. Зокрема, Джеральд МакКаллум, відстоюючи такий підхід, запропонував розуміння свободи як залежності трьох складових: суб'єкта; певних попередніх умов; певних діянь суб'єкта чи станів, яких він набуває. Будь-яке твердження про наявність чи відсутність свободи в тій чи іншій ситуації згідно з таким тріадним підходом детермінує певні припущення щодо того, хто вважається суб'єктом, що вважається обмеженням або межею свободи, та що вважається метою, яку суб'єкт вільний або невільний досягти.

Пропонований Джеральдом МакКаллумом підхід становить, як уявляється, не стільки концепцію свободи як такої, скільки інтерпретацію чогось як свободи, й, отже, інтерпретаційну концепцію свободи. Якщо дотримуватися такого розуміння феномену свободи, різні інтерпретації якої не виключають, а доповнюють одна одну, то, будучи сутнісно однаковими, різні за змістом і обсягом конституційні права можуть бути інтерпретовані по-різному. Певні права передусім, але не тільки, являтимуть права на “свободу від”, а інші – права на “свободу для”. Переважна, але не виключна негативна чи позитивна конотація тих чи інших конституційних прав є результатом різних інтерпретацій цілісного феномену свободи згідно з тріадним підходом. Інакше кажучи, будь-яке конституційне право передбачає, хоча й різною мірою, і “свободу від”, і “свободу для”. У контексті взаємозв'язку та взаємовідносин людини і держави ця позиція

може бути виражена як поєднання людиною свободи від держави зі свободою через державу.

Важливим для такого розуміння є сприйняття негативної свободи, свободи від втручання не як антитези, а як передумови позитивної свободи та автономії особистості. Свобода не може і не має зводитися лише до відсутності обмежень або втручання з боку інших, оскільки включає діяльнісну складову, свободу вчиняти певні дії певним чином за результатом раціонального і обґрунтованого рішення. Тому не протиставлення, а поєднання позитивної й негативної свободи спроможне цілісно пояснити трансформацію забезпеченої можливості в дію, її фактичне втілення людиною у прагненні реалізувати себе і змінити своє життя відповідно до конкретної мети.

Конституювання простору індивідуальної свободи особи – автономії її особистості, якій властивий усвідомлений вибір між різними варіантами поведінки, – серед іншого через встановлення підстав, порядку та меж втручання у цей простір з боку держави, є можливим лише за такого соціального порядку, який уможливорює й забезпечує обмежене правління. Межі конституційних прав як можливого й фактичного у правовому вимірі разом з тим визначаються не тільки державою, але і самою людиною, яка контролює своє життя на засадах самовизначення і відповідальності. Якщо людина бажає здійснити свою свободу, то вона повинна дотримуватися тих умов, які зумовлені здійсненням свободи іншими людьми, а тому свобода вимагає і самоствердження, і самообмеження.

Згідно з усталеним підходом, критерієм розрізнення абсолютних і відносних прав є (не)можливість їхнього обмеження, й, отже, абсолютними є ті права, які, на відміну від відносних, не можуть бути обмежені. Йдеться, вважаю, саме про зовнішні обмеження, які засвідчують ‘легітимне втручання держави’. З цієї причини більш адекватним критерієм виокремлення абсолютних прав є неприпустимість обґрунтування їхнього обмеження будь-яким загальним благом чи інтересом, включаючи забезпечення і захист інших конституційних прав чи настання надзвичайної ситуації.

Разом з тим конституційні права, юридичні і юстиціабельні, є визначеними: й абсолютні, й відносні. Навіть ті права, які слідом за Джоелом Файнбергом стали іменувати “програмами” (manifesto rights), є визначеними правами. Усвідомлюючи глибину тривалої дискусії щодо природи соціально-економічних прав, дозволю обмежитися вказівкою, що сприймаю такі права як такі, що уособлюють передумови особистісної автономії і є складовою системи взаємопов’язаних і зумовлених конституційних прав людини. Іншими словами, заснування системи, яка забезпечує усвідомлений вибір людиною між різними варіантами поведінки, але не здатна як така уможливити необхідні для її гідного існування і розвитку потреби, не може мати результатом особистісну автономію людини.

Визначеність як іманентна властивість будь-якого конституційного права пояснює, чому абсолютність заборони їхнього обмеження у жодному разі не слід

сприймати як необмеженість їхнього змісту та обсягу. Абсолютні конституційні права мають певний зміст та обсяг, так само, як певних носіїв та адресатів, які можуть і повинні бути встановлені, аби забезпечити та захистити такі абсолютні права. Водночас конструювання певних прав як абсолютних, обмеження яких не може бути обґрунтоване будь-яким загальним благом чи інтересом, не означає, що певні винятки не можуть бути включені чи взяті до уваги під час визначення їхнього змісту та обсягу.

До прикладу, незаперечна абсолютність конституційного права людини на повагу до її гідності, сутнісно пов'язаних з ним заборони рабства і примусової праці; катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання означає абсолютну неприпустимість обґрунтування будь-яким загальним благом чи інтересом обмеження такого права та таких заборон. Але це не виключає, а детермінує з'ясування їхнього змісту та обсягу. Йдеться таким чином про визначення того, що є цим абсолютним правом і чи порушене воно у тій чи іншій ситуації. При цьому має бути враховано, що заборона примусової праці не охоплює будь-яку службу військового характеру, а заборона катування та нелюдського поводження, будучи однаково забороненими, але нетотожними формами поводження, не охоплюють 'притаманний триманню під вартою невідворотній рівень страждань'.

Принципова відмінність абсолютних і відносних конституційних прав з цього погляду полягає у тому, що обмеження останніх конструюється як умови, за яких їхній зміст та обсяг можуть бути здійснені меншою, неповною мірою. Право на свободу та особисту недоторканність, так само, як право на мирні зібрання чи право на свободу думки, совісті і релігії, можуть бути обмежені заради загального блага чи інтересу, але це – саме обмеження змісту та обсягу конституційних прав, а не компонент їхнього змісту та обсягу. Тому окрім з'ясування, що є правом, у цьому разі надважливо забезпечити співмірність будь-яких несприятливих наслідків для автономії людини тим цілям, на досягнення яких спрямовані такі обмеження.

Утім, визначення відносних конституційних прав як прав, обмеження яких може бути обґрунтоване певним загальним благом чи інтересом, не означає, що обґрунтувати можна будь-яке обмеження. Навіть ті обмеження відносних прав, які передбачені законом, переслідують легітимну мету та зумовлені суспільною необхідністю досягнення цієї мети, врешті-решт мають свою межу – вони не можуть заперечувати сутнісний зміст цих прав.

Наведені вище міркування щодо розрізнення негативної та позитивної свободи до певної міри пов'язані з розрізненням позитивних та негативних конституційних прав.

II. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Результативне викладання конституційно-правових дисциплін відповідно до сучасних вимог до організації та здійснення освітнього процесу з сучасними вимогами до організації та здійснення освітнього процесу¹ визначає завдання переосмислення технологій проведення навчальних занять, їхню модернізацію з обов'язковим комбінуванням пасивних, активних та інтерактивних методів навчання, запровадження дистанційних форм навчання та контролю. Вирішальне значення при цьому повинна мати спрямованість на формування у здобувачів вищої освіти здатності застосовувати набуті знання щодо сутності, змісту та особливостей конституційно-правового регулювання явищ та процесів правової дійсності у різних практичних ситуаціях.

Очевидно, що формування такої здатності нерозривно пов'язане із формуванням та розвитком творчого та критичного мислення здобувачів вищої освіти. Творче мислення, ґрунтуючись на самостійному застосуванні набутих знань, заохочує винайдення нових шляхів вирішення наявних завдань. Натомість критичне мислення засвідчує здатність людини до формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття усвідомлених рішень, уможливорює прогнозування результатів прийнятих рішень, визначення причинно-наслідкових зв'язків.

Формування та розвиток творчого та критичного мислення при викладанні конституційного права передбачає:

а) демонстрування варіативності, альтернативності, дискусійності наукових суджень та висновків, їхнього еволюційного розвитку;

б) спрямування розумової діяльності на аналіз, синтез, співставлення та оцінювання наукових суджень та правових приписів, верифікацію будь-яких відомостей та фактів;

в) заохочення до визначення структурно-функціональних та причинно-наслідкових зв'язків в механізмі конституційно-правового регулювання;

г) заохочення до прогнозування ефективності та результативності конституційно-правового регулювання;

ґ) структурування та аргументування здобувачами вищої освіти власних суджень та висновків, їхнє адекватне оцінювання;

д) спрямування розумової діяльності на пошук нестандартних, нових шляхів вирішення теоретичних та практичних завдань у сфері конституційно-правового регулювання.

У контексті наведеного підходу мета лекції як основної форми проведення навчальних занять, призначеної для засвоєння теоретичного матеріалу – надати систематизовані основи наукових знань та практичного досвіду з певного

¹Детальніше див.: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту» (зі змінами); Положення про організації освітнього процесу Національного університету «Одеська юридична академія», затверджене наказом ректора від 16.09.2019 № 2242а URL: <https://onua.edu.ua/ua/doc-education-ukr/3743-polozhennya-pro-organizatsiyu-osvithnogo-protsesu-nu-oyua>

напряму (теми) навчальної дисципліни, сконцентрувати увагу на найбільш складних і актуальних теоретичних та практичних питаннях.

Лекція повинна стимулювати активну пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти, тому принципово важливо періодично змінювати форму спілкування з аудиторією – від монологу до діалогу, поєднувати усний виклад матеріалу з методами візуалізації та алгоритмізації, зокрема через застосування структурно-логічних схем тощо.

Кращому опануванню здобувачами вищої освіти навчальним матеріалом може слугувати проведення певної частини лекційного заняття у форматі:

а) бесіди, що передбачає активізацію інтелектуальної діяльності здобувачів вищої освіти, мотивування їх до вивчення певної теми навчальної дисципліни, постановку «бінарних» та «небінарних» запитань для виявлення ставлення, думки, рівня ознайомлення та готовності здобувачів вищої освіти, визначення міри сприйняття ними матеріалу, що викладається. Адекватна оцінка психоемоційного стану слухачів, фахова та етична реакція на їхні репліки – загальна вимога до проведення будь-якого публічного виступу – за такого формату набуває особливого значення;

б) дослідження, що передбачає формулювання здобувачами вищої освіти за участі викладача певної теоретичної позиції, виявлення закономірностей або аномалій у конституційно-правовому регулюванні, шляхом «мозкового штурму» (метод спільного пошуку ідей і рішень, шляхів вирішення проблем або нестандартних ситуацій, що на має на меті спершу запропонувати якнайбільшу кількість варіантів, не вдаючись до їхнього аналізу та критики, а потім відібрати перспективні пропозиції, обговоривши й оцінивши кожен варіант);

в) ситуаційного аналізу (кейс-метод), що передбачає вивчення здобувачами вищої освіти реальної конкретної політико-правової ситуації (події), визначення за участі викладача суті проблеми, причин та наслідків причин, формулювання можливих варіантів її вирішення;

г) «бінарної» лекції, що передбачає виклад певного навчального матеріалу з протилежних позицій (прихильника – противника; теоретика – практика тощо) і спрямована на демонстрацію різних підходів до розуміння певного конституційно-правового явища або процесу. Така технологія викладання спонукає слухачів порівнювати й оцінювати різні погляди, використовувати у подальшому нові ідеї замість традиційних чи очікуваних.

Під час лекційного заняття можуть застосуватися різноманітні пасивні, активні та інтерактивні методи навчання, широко висвітлені у спеціальній літературі, стислий перелік якої наведено у Переліку рекомендованої літератури.

Критерієм вибору методів навчання є їхня відповідність дидактичним меті та завданням навчального заняття, конкретним обставинам – умовам і часу навчання, психоемоційному стану здобувачів вищої освіти, рівню їхню базової підготовки та мотивації тощо. При цьому слід врахувати не лише потребу надання здобувачам вищої освіти нових знань, а й формування у них вмінь та

навичок, необхідних для подальшого самостійного здобуття й оновлення інформації, професійного й фахового застосування набутих знань.

Алгоритм оптимального вибору методів навчання (за Ю.К. Бабанським) полягає в тому, аби визначити:

а) чи вивчатиметься певний матеріал самостійно, чи під керівництвом викладача;

б) співвідношення репродуктивних і продуктивних методів, перевагу надавати продуктивним методам;

в) співвідношення індуктивних і дедуктивних, аналітичних та синтетичних методів, перевагу надати дедуктивним та синтетичним методам;

г) міру і спосіб поєднання словесних, наочних та практичних методів;

г) потребу застосування методів стимулювання;

д) час використання методів контролю і самоконтролю.

е) запасні варіанти на випадок відхилення реального процесу навчання від запланованого.

На відміну від лекції, основна мета практичного заняття – сприяти формуванню практичних компетентностей здобувачів вищої освіти. Набуті ними на лекції та в процесі самостійної роботи над навчальною і науковою літературою, актами законодавства та правозастосування знання мають бути перевірені з погляду їхнього практичного застосування.

Усталений підхід до технології проведення практичного заняття як дискусії навколо попередньо визначеної теми, до якої здобувачі вищої освіти готують тези виступів згідно з програмою та робочою програмою навчальної дисципліни, залишається актуальним й затребуваним.

Широко відомою й визнаною методикою організації та проведення дискусії є “Сократів діалог”, який базується на тому, що істина й знання не дані в готовому вигляді, а являють собою мету, якої потрібно досягти в результаті мисленнєвого пошуку. За цієї методики викладач модерує дискусію щодо певного проблемного питання з метою поглиблення і закріплення набутих знань, формування вмінь і навичок їхньої інтерпретації та аргументованого викладу, застосування до конкретної правової ситуації. При цьому викладач має саме модерувати дискусію – спрямовувати та залучати до обговорення проблемного питання здобувачів вищої освіти. Для цього викладач ставить: а) початкові питання, які є вихідною точкою дискусії; б) спрямовувальні питання, які скеровують дискусію, допомагають поглиблювати і доповнювати обговорення; в) заключні питання, які підводять обговорення до формулювання певних висновків. В усіх випадках питання мають бути конкретними та аналітичними. Кількість учасників та міра їхнього залучення до дискусії може суттєво різнитися за конкретних обставин, але в будь-якому разі охоплювати більшість присутніх на практичному занятті.

Іншою методикою організації та проведення дискусійного обговорення є дебати. З-поміж інших саме дебати найкращою мірою забезпечують цілісне

сприйняття певного правового явища чи процесу та сприяють розвитку навичок аргументації та інтерпретації в умовах чітко визначеного часу.

За зразок проведення дебатів може бути обрано варіант, який включає:

1) формулювання так званого бінарного питання, тобто питання, яке передбачає лише відповіді «так» або «ні» (наприклад, чи підтримуєте ви запровадження в Україні інституту префектів);

2) поділ групи здобувачів вищої освіти на три групи учасників дебатів: суддів, учасників, які мають підтримувати відповідь «так», та учасників, які мають підтримувати відповідь «ні». Кількість учасників кожної групи може варіюватися залежно від обставин;

3) спільна підготовка групою учасників аргументів на обґрунтування своєї позиції. Кількість аргументів та тривалість підготовки так само може варіюватися залежно від обставин, але, за загальним правилом, не повинна перевищувати 6 аргументів для кожної групи та 15 хв. відповідно;

4) проведення дебатів у такий спосіб, аби почерговий виступ учасника від кожної з груп не перевищував 1 хв. Тривалість виступу під час дебатів ані змінювати, ані порушувати не можна. Кожен учасник дебатів, окрім першого, протягом 1 хв. має спочатку відреагувати на аргумент учасника іншої групи, а потім озвучити власний аргумент.

5) оцінювання учасників дебатів. Здійснюється спочатку індивідуально і по черзі суддями і лише потім – викладачем. При цьому і судді, і викладач мають навести пояснення тієї чи іншої оцінки для кожного з учасників. Оцінювання має враховувати показані результати щодо застосування знань, аргументації власної позиції та контраргументації позиції опонента. Після цього викладач за аналогічним алгоритмом оцінює суддів.

Звісно, можливі й інші варіанти організації та проведення дискусійного обговорення. Так, наприклад, практичну цінність має методика «взаємного опитування», за якої два здобувачі вищої освіти під контролем викладача почергово ставлять один одному певну кількість (орієнтовно п'ять) конкретних запитань за темою практичного заняття, після чого викладач ставить кожному з них кілька заключних питань. Модифікацією цієї методики є «спільне опитування», за якого питання тому, хто відповідає, по черзі задають усі присутні на занятті студенти; при цьому повторювати питання не можна.

Методики «взаємного» та «спільного» опитування дозволяють покращити навички формулювання конкретних й лаконічних питань. Особам, які претендують на високу оцінку, викладач може радити ставити передусім важкі запитання. Це також дозволяє розвивати навички розрізнення легких, середніх і важких питань. Оцінюванню підлягає не лише правильність, точність й аргументованість відповідей, а і правильність і точність запитань, рівень їхньої складності, що у сукупності є індикатором здатності здобувачів вищої освіти до аналізу та синтезу набутих знань.

Незалежно від застосовуваної методики, важливо наголосити, що дискусія ні в якому разі не має зводитися до механічного відтворення, переповідання здобувачами вищої освіти навчального матеріалу, особливо – конспекту лекційних занять.

Відповідно, до або після проведення дискусійного обговорення можуть застосовуватися фронтальне або експрес-опитування; контрольні роботи; виконання індивідуальних завдань (наприклад, підготовка тез публічного виступу на певну тему протягом обмеженого часу (експромт-виступів); письмовий аргументований аналіз певної юридичної ситуації або документа з обмеженням кількості слів для розвитку навички лаконічно висловлювати власну думку тощо).

Цифровізованим різновидом фронтального опитування є обмежене у часі (не більше 15 хв.) тестове опитування здобувачів вищої освіти через Google Forms або інші цифрові сервіси. При цьому заздалегідь підготовлені викладачем тестові завдання можуть бути відкритого або закритого типу, хоча останній тип є більш простим у застосуванні й оцінюванні. Цифровізація дозволяє зробити різними порядки тестових завдань і варіантів відповідей для всіх присутніх, а також оперативно й об'єктивно оцінити знання та швидко обговорити правильні відповіді.

Наразі, зважаючи на Концепцію реформування юридичної освіти, а також структуру єдиного фахового вступного випробування з права, вирішенню тестових завдань має бути приділено належну увагу. Окрім традиційного розв'язування тестів, пропонується **обговорення аргументації вибору варіанта** в кожному тестовому завданні. До практичного заняття викладач готує певну кількість закритих тестів із відповідної теми, серед них можуть бути тести зовнішнього незалежного оцінювання минулих років. Здобувач вищої освіти має не лише надати відповіді на орієнтовно 8 – 12 тестових завдань, а й обґрунтувати їх, зокрема вказати, чому інші три варіанти відповіді не є правильними або за яких умов вони могли бути правильними, яке слово або словосполучення у запитанні вказує на правильну відповідь тощо. Навіть у разі якщо студент не знає правильної відповіді, то має пояснити власні міркування, демонструючи певні знання з навчальної дисципліни та вміння критично й аналітично мислити.

Наприклад, пробне єдине фахове вступне випробування з права 2017 року включало таке тестове завдання:

“Яке із закріплених в Конституції України прав людини НЕ належить до переліку прав та свобод, що захищаються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року?

А. Право на вільні вибори.

Б. Право на працю.

В. Право на справедливий суд.

Г. Право на шлюб”.

Аргументація відповіді на нього може містити відповіді на такі питання: а) чи закріплено в Конвенції кожне з указаних прав; б) чи є права, закріплені в протоколах до Конвенції, конвенційними правами; в) чи дорівнює право, закріплене в ст. 4 Конвенції, праву на працю; г) чим ключ відрізняється від дистракторів (з урахуванням класифікації прав людини) та чому не гарантується Конвенцією.

Єдине фахове вступне випробування з права 2016 року включало тестове завдання такого змісту:

“Який із принципів виборчого права утверджується закріпленням в Законі України «Про вибори Президента України» положенням про те, що громадяни України безпосередньо обирають Президента України?

А Загального виборчого права.

Б. Рівного виборчого права.

В. Прямого виборчого права.

Г. Вільного виборчого права”.

Здобувач вищої освіти має коротко встановити, що означає кожен із принципів, вказаних у варіантах відповіді, а також вказати головне слово в запитанні, яке є підказкою навіть у тому випадку, якщо здобувач недостатньо розуміє зміст принципів виборчого права – таким словом є “безпосередньо”.

Єдине фахове вступне випробування з права 2019 року (додаткова сесія) включало тестове завдання такого змісту:

“Після вдалого виступу на фінальній частині Чемпіонату Європи з футболу Президент України вирішив надати громадянство України гравцю М. національної збірної, який є громадянином Бразилії, та переїхав до України лише півроку тому. Отримавши від М. клопотання про прийняття до громадянства України та зобов'язання припинити громадянство Бразилії, Президент видав відповідний указ. Чи відповідає такий указ Президента України законодавству України?

А. Відповідає.

Б. Не відповідає, оскільки М. не прожив достатнього часу на території України.

В. Не відповідає, оскільки немає погодження Міністерства внутрішніх справ України.

Г. Не відповідає, оскільки М. повинен мати державні нагороди України”.

Аргументація відповіді на нього може містити відповіді на такі питання: а) які є умови прийняття до громадянства України; б) які винятки встановлено щодо обов'язковості кожної з умов; в) чи належить особа згідно з фабулою тесту до якоїсь із ситуацій, для яких встановлено винятки; г) якщо так, то які умови встановлено для такої категорії осіб і чи дотримано їх згідно з фабулою тесту.

Одним зі способів застосування знань здобувачів вищої освіти і водночас використання тестових завдань є розвиток навичок **складання ними тестів**. Домашнє завдання може полягати в тому, що здобувач обирає по 6 – 8 питань на

семестр із поданого переліку питань і самостійно складає від 1 до 5 закритих тестів і надсилає їх викладачу на електронну пошту або шляхом заповнення онлайн-форми. За змістом ці тести можуть бути, наприклад, такими:

а) тест на встановлення послідовності – необхідність розташування принаймні чотирьох варіантів дій (понять, характеристик) у певній послідовності (наприклад, порядок подання конституційної скарги або порядок реєстрації громадського об'єднання). Для наочності подано приклад:

“У якій послідовності розміщено в Конституції України види прав людини за сферою життєдіяльності?”

- А. Екологічні.*
- Б. Політичні.*
- В. Культурні.*
- Г. Громадянські.*
- Ґ. Економічні.*
- Д. Соціальні”;*

б) тест на співвідношення (логічні пари) – встановлення відповідності між назвами, умовами, твердженнями, висновками тощо, які логічно взаємопов'язані, але розташовані за умовою завдання у різних групах довільним чином. Тест передбачає наявність двох стовпчиків, перший із яких має чотири, а другий – п'ять–шість слів або словосполучень. Для наочності подано приклад:

“У відповідність конкретне право людини та види, до яких це право належить:

- А. Право на життя.*
- Б. Право голосу.*
- В. Право на достатній життєвий рівень.*
- Г. Право на асоціацію.*
- 1. Громадянське, індивідуальне, першого покоління.*
- 2. Політичне, індивідуальне, першого покоління.*
- 3. Політичне, колективне, першого покоління.*
- 4. Соціальне, індивідуальне, другого покоління.*
- 5. Громадянське, колективне, першого покоління.*
- 6. Соціальне, колективне, другого покоління”;*

в) ситуаційне завдання з одним ключем (єдино правильним варіантом відповіді) і трьома дистракторами (неправильними варіантами відповіді). Для теоретичних питань, пов'язаних із предметом, інститутами, нормами тощо, рекомендовано складати не ситуаційні завдання, а завдання на застосування теорії. Нижче наведено приклад такого завдання:

“У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року й Основному законі Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) відсутній принцип неприпустимості порушення сутнісного змісту основних прав. Натомість Європейський суд з прав людини та Конституційний суд ФРН вивели цей принцип. Яку характеристику конституційних прав описано в цьому прикладі?”

- А. Імпліцитність*
- Б. Експліцитність*
- В. Гнучкість*
- Г. Фундаментальність*
- І. Принциповість*
- Д. Жорсткість”.*

Серед **цілей подібного завдання** можна виокремити такі: 1) здобувачі вищої освіти застосовують набуті знання для складання тестів; 2) здобувачі вищої освіти розуміють технологію складання тестів і ставлять себе на місце автора тестів, що може підсвідомо сприяти покращенню розуміння тестів під час вирішення у майбутньому; 3) здобувачі вищої освіти набувають навичок тестології; 4) з огляду на це, вони краще розуміють відповідне питання; 5) активізація не механічного запам'ятовування, а сутнісного розуміння теорії прав людини та правового регулювання; 6) можливість використання складених тестів у навчальному процесі шляхом вирішення й обговорення з іншими здобувачами вищої освіти; 7) урізноманітнення навчання; 8) можливість суміщення цієї форми з іншими формами контролю засвоєння знань і вмінь та навичок.

Іншим важливим різновидом навчальної активності здобувачів вищої освіти під час практичного заняття є виконання ними практичних завдань. Практичні завдання, розміщені у посібнику, спеціально розроблені до кожної теми і спрямовані на формування та розвиток здатності фахово аналізувати інформацію, оцінювати повноту та можливості її використання, а також здатності практичного застосування набутих знань у різних правових ситуаціях, виокремлення юридично значущих фактів і формування обґрунтованих висновків.

При цьому основу переважної більшості практичних завдань становить конкретна правова ситуація, а поставлені до неї питання утворюють вправу на задану тему, виконання якої обов'язково вимагає комплексного застосування теоретичних знань та релевантних джерел правового регулювання.

Залежно від конкретних обставин час, тривалість та форма вирішення практичних завдань можуть змінюватися, але в будь-якому разі передбачають формулювання належним чином аргументованої відповіді – логічно несуперечливих суджень, доказів та висновків, що ґрунтуються на правильно обраних правових приписах. І лише в тому разі, коли їх застосування до конкретної ситуації є слухним, практичне завдання може вважатися повним та правильним.

З метою розвитку у здобувачів вищої освіти здатності застосовувати набуті знання щодо сутності, змісту та особливостей конституційно-правового регулювання явищ та процесів правової дійсності у різних практичних ситуаціях можуть також застосовуватися:

а) організаційне та нормативно-правове проєктування – спрямоване на формування вмінь та навичок складання правових документів конституційно-правового змісту (запити на доступ до публічної інформації, заяви (клопотання) і скарги; постанови та протоколи засідання виборчої комісії, документи для реєстрації політичної партії або громадської організації, конституційні скарги тощо);

б) складні творчі завдання – наприклад, підготовка аналітичних висновків, порівняльних таблиць до проєктів законів України конституційно-правового спрямування, наукових звітів, написання тез доповідей та наукових публікацій;

в) виконання проєктів, які передбачають детальне опрацювання певної особисто значущої проблеми у сфері прав людини та мають завершитися цілком реальним, відчутним практичним результатом (наприклад, утворення громадського об'єднання, набуття певного правового статусу тощо);

г) ситуативні, рольові, імітаційні, організаційно-діяльнісні ігри (обговорення законопроєкту про внесення змін до Конституції України або ординарного закону; засідання Великої палати або Сенату Конституційного Суду України, парламенту, Кабінету Міністрів України; голосування на звичайній або спеціальній виборчій дільниці; засідання дільничної, окружної або територіальної виборчої комісії; моделювання з'їзду політичної партії, громадської організації тощо). Ефективність гри залежить від якості підготовки викладача, який має спеціально розробити фабулу, визначити перелік ролей і підготувати конфіденційну інформацію для виконавців ролей, скласти завдання для учасників і спостерігачів, інструкції для активних учасників гри, підібрати нормативні матеріали, визначити час для проведення гри, передбачивши, щоб усі змогли виступити і як активні учасники, і як спостерігачі, і як коментатори, сформулювати запитання для зворотного зв'язку. Також бажано запросити експертів (суддів, адвокатів, прокурорів) для аналізу дій учасників, висловлення зауважень і пропозицій, ознайомлення з їхнім професійним досвідом. Доцільним є відеозапис промов навчальної гри;

г) редагування й/або створення статей у Вікіпедії, що пропонується розглянути замість такого репродуктивного методу, як написання рефератів. Спеціально створено Освітню програму Вікіпедії — міжнародну програму з поширення практики написання статей у вільній енциклопедії як форми самостійної роботи студентів у вишах, близько 10 українських університетів вже є її учасниками, інтегруючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології у навчальний процес. Позитивними аспектами для студентів, що збільшують їхню мотивованість, є: суспільна значущість та відповідальність; удосконалення професіоналізму студента-автора; можливість залишити уособлений слід в історії; унікальність внеску; прозоріший та об'єктивніший процес оцінювання роботи. Іншими перевагами є: відсутність потреби витратити зайві папір та фарбу; набуття навичок редагування Вікіпедії більшою кількістю людей; створення нових статей та (переважно) поліпшення якості наявних; сприяння

популяризації наукових знань в українському суспільстві, популяризації та розвитку української мови й культури; значно менша можливість видати плагіат за власну роботу; можливість студентам одержувати як індивідуальні, так і колективні завдання, а викладачам – оцінити внесок кожного студента, навіть якщо кілька людей редагували одну статтю. Для викладачів, що беруть участь в Освітній програмі Вікіпедії, складено план дій, який включає такі фази: підготовчу, курсову, підсумкову, або оцінкову. Вікіпедія містить значну кількість так званих навчально-методичних посібників²;

д) професійні конкурси і змагання (конкурс знавців права, брейн-ринг «Знавці Конституції», олімпіади з конституційного права, міжнародні та національні конкурси із судових дебатів, парламентських або теледебатів тощо).

На завершення методичних порад, дозволимо навести вислів професора Нормана Гронлунда (*Norman E. Gronlund*): “Якщо ми хочемо, аби студенти опанували навички міркування, то ми повинні забезпечити їм такий досвід, який вимагає використання міркувань”.

²Детальніше див.: Батан Ю. Д. Вікіпедія та навчальний процес у вищих навчальних закладах: стан взаємодії. *Інформаційне суспільство: проблеми та перспективи: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 28 травня 2016)*. Одеса: Фенікс, 2016. С. 12–14. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10596>

III. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назва теми	лекції	практичні
1.	Права людини: сутність та зміст. Права людини і конституційні права	2	4
2.	Конституційний статус людини	2	4
3.	Обмеження конституційних прав в Україні	2	4
4.	Юридичні гарантії захисту конституційних прав	2	4
5.	Зобов'язання держави, зумовлені визнанням прав людини	2	4
	ЗАГАЛОМ	10	14

IV. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Тема 1. Права людини сутність та зміст. Права людини і конституційні права

Мета вивчення: визначити основні наявні підходи до розуміння поняття ‘права людини’, охарактеризувати моральну та політичну концепції прав людини; встановити співвідношення між правами людини і конституційними правами, з’ясувати їхні основні властивості; змістовно охарактеризувати абсолютні та відносні конституційні права, а також негативні та позитивні конституційні права; з’ясувати наявні підходи до класифікації конституційних прав, зокрема за поколіннями прав людини.

Питання

1. Поняття прав людини. Моральна та політична концепції прав людини.
2. Права людини та конституційні права: визначення співвідношення.
3. Абсолютні та відносні конституційні права. Негативні та позитивні конституційні права.
4. Класифікація конституційних прав. Покоління конституційних прав.

Завдання до практичного заняття:

1. Проаналізувати положення Загальної декларації прав людини 1948 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року та підготуватися до змістовного обговорення таких питань:

1. У чому полягає роль та значення вказаних вище міжнародно-правових джерел для визнання та забезпечення прав людини?
2. У чому полягає відмінність між громадянськими та політичними правами, з одного боку, та соціальними й економічними правами, з іншого?
3. Чим обумовлена різна динаміка надання згоди на обов’язковість державами Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року?

2. Проаналізувати положення статей 13–54 Конституції Італійської Республіки, положення статей 30–86 Конституції Польської Республіки, а також положення статей 21–68 Конституції України та підготуватися до змістовного обговорення таких питань:

1. Що являє собою феномен конституційних запозичень?
2. Які чинники вплинули на уніфікацію конституційних підходів різних держав до визнання і закріплення конституційних прав?

3. Які відмінності в підходах до визнання і закріплення конституційних прав наявні в аналізованих конституціях?

3. Проаналізувати положення статті 18 Загальної декларації прав людини 1948 року, статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, статті 19 Конституції Італійської Республіки, положення статті 53 Конституції Польської Республіки, а також положення статті 35 Конституції України та підготуватися до змістовного обговорення таких питань:

1. Що являє собою право на свободу думки, совісті і релігії?
2. Як визначають наведені вище міжнародно-правові та національно-правові джерела зміст і обсяг цього права?
3. Якими є межі здійснення права на свободу думки, совісті і релігії відповідно до наведених вище міжнародно-правових та національно-правових джерел?

Тема 2. Конституційний статус людини

Мета вивчення: визначити поняття та структуру конституційного статусу людини; з'ясувати наявні підходи до розкриття поняття та системи принципів конституційного статусу людини; надати змістовну характеристику окремих принципів конституційного статусу людини, зокрема принципу поваги до людської гідності та принципу свободи.

Питання

1. Поняття та структура конституційного статусу людини.
2. Поняття та система принципів конституційного статусу людини.
3. Принцип поваги до людської гідності в системі принципів конституційного статусу людини.
4. Принцип свободи в системі принципів конституційного статусу людини.

Завдання до практичного заняття:

1. Проаналізувати положення статей 13–54 Конституції Італійської Республіки, положення статей 30–86 Конституції Польської Республіки, а також положення статей 21–68 Конституції України та підготуватися до змістовного обговорення таких питань:

1. Які принципи конституційного статусу людини знайшли експліцитне закріплення в аналізованих конституціях?
2. Які відмінності в підходах до експліцитного закріплення принципів конституційного статусу людини наявні в аналізованих конституціях?
3. Що являють собою імпліцитні принципи конституційного статусу людини?
4. Які імпліцитні принципи конституційного статусу людини вам відомі?

2. Проаналізувати положення статті 1 Основного Закону ФРН, статті 7 Федеральної Конституції Швейцарії, статті 10 Конституції Іспанії, статті 30 Конституції Польщі та статей 3 та 27 Конституції України та підготуватися до змістовного обговорення таких питань:

1. Що являє собою категорія людської гідності?
2. Яку роль і значення відіграє категорія людської гідності в контексті визнання і закріплення конституційних прав?
3. Якими є відмінності в підходах в наведених вище конституціях під час використання категорії людської гідності?

3. Проаналізувати рішення Федерального конституційного суду Німеччини 1 BvR 357/05 у справі про закон про авіаційну безпеку (https://www.kas.de/documents/278107/5436368/Ausgewählte+Entscheidungen_Book.pdf/8efadafe-e03e-75c2-66da-e0f976928330?version=1.0&t=1555592705132) та підготуватися до змістовного обговорення таких питань:

1. Які правові міркування покладено в основу визнання окремих положень закону про авіаційну безпеку такими, що не відповідають Основному Закону Федеративної Республіки Німеччина?
2. Яке значення для мотивації прийнятого рішення у справі відіграла категорія людської гідності?
3. Чи можлива, на вашу думку, інша мотивація і, відповідно, інше рішення по суті у наведеній справі?

Тема 3. Обмеження конституційних прав

Мета вивчення: змістовно охарактеризувати конституційні права, визначити сутність та поняття обмеження прав людини, з'ясувати види прав людини, які можуть бути обмежені, дослідити конституційні межі обмеження прав людини в Україні, визначити особливості обмеження прав людини в умовах надзвичайних ситуацій.

Питання

1. Конституційні права: загальна характеристика.
2. Поняття обмеження прав людини.
3. Види прав, що можуть бути обмежені.
4. Конституційні межі обмежень прав людини.
5. Обмеження прав людини в умовах надзвичайних ситуацій.

Завдання до практичного заняття:

1. Проаналізувати положення статті 55 Конституції Іспанії, статті 64 Конституції України та підготуватися до змістовного обговорення таких питань:

1. У чому полягає сутнісна відмінність між абсолютними та відносними конституційними правами?
2. У чому полягає відмінність між абсолютними та відносними конституційними правами, з одного боку, і конституційними правами, які (не) можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану, з іншого?
3. Які відносні конституційні права не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану в Україні?

2. Проаналізувати положення статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та підготуватися до змістовного обговорення таких питань:

1. Що являє собою відступ держав-учасниць від міжнародно-договірних зобов'язань щодо прав людини під час надзвичайної ситуації?
2. Якими є підстави та умови відступу держав-учасниць від міжнародно-договірних зобов'язань щодо прав людини під час надзвичайної ситуації?
3. Якими є відмінності в підходах щодо обмеження прав людини згідно з наведеними міжнародними договорами?

3. За результатами системного аналізу Закону України від 12.05.2015 № 389-VIII “Про правовий режим воєнного стану”, Указу Президента України від 26.11.2018 № 393/2018 “Про введення воєнного стану в Україні” та Закону України від 26.11.2018 № 2630-VIII “Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” підготуватися до обговорення таких питань:

1. Яке функціональне призначення виконує Верховна Рада України, здійснюючи повноваження щодо затвердження указів Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях?
2. Які застереження запровадила Верховна Рада України при затвердженні Указу Президента України від 26.11.2018 № 393/2018 “Про введення воєнного стану в Україні”?
3. Можливість обмеження яких конституційних прав і свобод людини і громадянина була встановлена Указом Президента України від 26.11.2018 № 393/2018 “Про введення воєнного стану в Україні”?
4. Якою є процедура обмеження таких конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до Закону України від 12.05.2015 № 389-VIII “Про правовий режим воєнного стану”?

Тема 4. Юридичні гарантії захисту конституційних прав

Мета вивчення: визначити гарантії реалізації та захисту конституційних прав, надати змістовну характеристику національної та міжнародної системи захисту конституційних прав.

Питання

1. Поняття гарантій реалізації та захисту конституційних прав
2. Національна система захисту конституційних прав.
3. Міжнародні стандарти як гарантія конституційних прав і системи їхнього захисту.
4. Європейські стандарти як гарантія конституційних прав і системи їхнього захисту.

Завдання до практичного заняття:

1 Проаналізувати положення статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, статей 77–81 Конституції Польщі, статей 40, 55 та 56 Конституції України та підготуватися до аргументованого обговорення таких питань:

1. Які національні юридичні засоби захисту конституційних прав визначені на конституційному рівні в Польщі та Україні?
2. Яким чином національні юридичні засоби захисту конституційних прав співвідносяться з міжнародними юридичними засобами захисту?
3. Яку роль у європейському правовому просторі відіграє Європейський суд з прав людини?
4. За яких умов національні юридичні засоби захисту можуть вважатися ефективними відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року?

2. Проаналізувати положення статей 55, 151-1 Конституції України, статей 55–57 та 77 Закону України “Про Конституційний Суд України”, а також Рішення Конституційного Суду України від 13.06.2019 № 4-р/2019 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України, Рішення Конституційного Суду України від 25.06.2019 № 7-р/2019 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п’ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України та підготуватися до аргументованого обговорення таких питань:

1. Чому конституційна скарга є національним юридичним засобом захисту конституційних прав?
2. Які юридично значущі наслідки для правового регулювання мали рішення наведені рішення Конституційного Суду України?

3. Наскільки ефективною є конституційна скарга як засіб юридичного захисту конституційних прав особи?

Тема 5. Зобов'язання держави, зумовлені визнанням прав людини

Мета вивчення: визначити сутність зобов'язань держави, зумовлених визнанням прав людини на міжнародному та національному рівнях, та змістовно охарактеризувати їхні різновиди, зокрема позитивні та негативні зобов'язання держави; дослідити та визначити межі розсуду держав щодо утвердження та захисту прав людини

Питання

1. Концепція зобов'язань держави, їх сутність та види.
2. Межі розсуду держави в питаннях утвердження та захисту прав людини.
3. Негативні зобов'язання держави.
4. Позитивні зобов'язання держави.

Завдання до практичного заняття:

1. Проаналізувати положення Загальної декларації прав людини 1948 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року та підготуватися до змістовного обговорення таких питань:

1. Якими є межі розсуду держави в питаннях утвердження та захисту громадянських і політичних прав людини?
2. Якими є межі розсуду держави в питаннях утвердження та захисту економічних, соціальних і культурних прав людини?
3. Які позитивні та негативні зобов'язання держави, зумовлені визнанням обов'язковості для України Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року?
4. Які позитивні та негативні зобов'язання держави, зумовлені визнанням обов'язковості для України Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року?

2. До Європейського суду з прав людини звернулася заявниця, яка стверджує про порушення Україною зобов'язань, які випливають із Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Першого протоколу до цієї Конвенції.

Рішенням сільської ради 2005 року Куцому А. безоплатно передано в приватну власність земельну ділянку 0,10 га на території сільської ради для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд. У подальшому 2005 року Куций А. відповідно до договору дарування подарував належну йому земельну ділянку громадянину Петрову Б., який,

отримавши на неї державний акт, того ж року продав її громадянину Жиганову В., який отримав державний акт на право власності на вказану земельну ділянку і став останнім її власником.

Отримавши всі відповідні дозволи, Жиганов В. 2006 року розпочав будівництво будинку, став проживати з цивільною дружиною (ромської національності) та п'ятьма дітьми в не завершеному будівництвом будинку, оскільки у нього не було іншого житла. Однак будинок не був зданий в експлуатацію в установленому законом порядку, право власності на будинок не оформлено.

2008 року проведеною прокуратурою перевіркою було встановлено, що рішення сільської ради 2005 року про безоплатну передачу Куцому А. вказаної земельної ділянки не приймалося, а було підроблене головою та секретарем сільської ради, щодо яких було порушено кримінальну справу.

2009 року прокурор звернувся до суду з позовом в інтересах громади в особі сільської ради до громадянина Куцого А., громадянина Петрова Б., громадянина Жиганова В. про визнання недійсними державних актів на право власності на земельну ділянку, договорів відчуження, витребування земельної ділянки в комунальну власність.

Позов був забезпечений заборонаю вчиняти дії щодо завершення будівництва.

Позов прокурора про визнання недійсними державних актів на право власності на земельну ділянку, договорів відчуження, витребування земельної ділянки в комунальну власність було задоволено судом першої інстанції, апеляційним та касаційним судом рішення суду першої інстанції залишено в силі. Земельну ділянку повернуто в комунальну власність.

Громадянин Жиганов В., маючи на меті захист своїх майнових прав, звернувся до суду з позовом до сільської ради та попередніх власників земельної ділянки про визнання його добросовісним набувачем та визнання права власності на земельну ділянку.

Після проголошення рішення судом 1 інстанції, яким у задоволенні його позову було відмовлено, громадянин Жиганов В. раптово помер від серцевого нападу.

Дружина Жиганова В., оскільки була неписьменна, і хоч розмовляла українською мовою, однак не вміла читати і писати українською мовою, у судовий процес як правонаступник померлого чоловіка не вступила, апеляцію на це судове рішення не подала, спадщину після чоловіка не оформила, оскільки отримала відмову в нотаріальній конторі з цього приводу, тому що не була офіційно членом сім'ї і не мала судового рішення на підтвердження факту фактичного проживання у шлюбі із Жигановим В.

Однак, вважаючи себе фактичною співвласницею вказаного майна, дружина Жиганова В. в подальшому, все ж подала позов з цих самих підстав про визнання себе добросовісним власником, проте в задоволенні позову їй було

відмовлено, оскільки шлюб не був офіційно зареєстрований, спадщину вона не оформила, а отже, була неналежним позивачем.

Під час розгляду справи дружина Жиганова зверталася до сільської ради з заявою про надання їй земельної ділянки у власність (заяву замість неї написали в сільраді), однак рішенням ради їй було відмовлено.

Дружина Жиганова і діти не мали жодної реєстрації місця постійного проживання, вона ніде не працювала, кілька разів притягувалась до адміністративної відповідальності.

Орган опіки та піклування до участі в справах не залучався, хоча позивач наголошувала на тому, що діє в інтересах неповнолітніх дітей, які не мають іншого місця проживання.

Дружина Жиганова не оскаржувала рішення суду, яким їй було відмовлено у визнанні права власності на земельну ділянку. Коштів на правову допомогу в неї не було, а закон про безоплатну правову допомогу ще не був прийнятий. Прокурор не міг представляти її інтереси, оскільки був зацікавленою особою (позивачем) в дотичній справі. Рішення набрало законної сили.

Поки тривав розгляд справ, сім'я Жиганова проживала в недобудованому будинку, без електроенергії, вела домашнє господарство, підзаробляла перекупуванням і торгівлею сільгосптоварами.

Питання неблагополуччя сім'ї неодноразово було предметом висвітлення у місцевих засобах масової інформації. Волонтери поширили фото дітей Жиганова у соціальних мережах з метою збору дитячого одягу, взуття, шкільного приладдя та продуктів харчування для цієї сім'ї.

Діти були забезпечені необхідними для життя засобами, деякі навчаються в місцевій школі.

Проаналізувати наведену фабулу справи та підготуватися до змістовного обговорення таких питань.

1. Чи мала заявниця можливість ефективно захищати свої права у ситуації, що склалася?
2. Чи можна вважати судовий розгляд національними судами справи заявниці справедливим?
3. Чи мала місце дискримінація заявниці, зважаючи на її національність, майновий стан чи соціальну поведінку?
4. Чи були, на вашу думку, дотримані державою зобов'язання, які випливають із Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Першого протоколу до цієї Конвенції?

V. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Яке конституційне право людини є абсолютним правом?
 - a) право на повагу до її гідності
 - b) право на свободу світогляду і віросповідання
 - c) право на свободу та особисту недоторканність
 - d) право на повагу до приватного і сімейного життя

2. Яке конституційне право людини є абсолютним правом?
 - a) право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції
 - b) право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами
 - c) право не бути підданим катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню
 - d) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло

3. Яке конституційне право людини є абсолютним правом?
 - a) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування
 - b) право на житло
 - c) право на відпочинок
 - d) право не перебувати в рабстві або в підневільному стані

4. Яка характеристика конституційних прав людини позначає, що кожне конституційне право має певний зміст і обсяг, певних носіїв та адресатів, які можуть і повинні бути встановлені, аби забезпечити та захистити таке право?
 - a) конституційні права людини є юстиціабельними правами
 - b) конституційні права людини є вищими правами
 - c) конституційні права людини є визначеними правами
 - d) конституційні права людини є юридичними правами

5. Яка характеристика конституційних прав людини позначає, що у разі порушення конституційного права незалежний та неупереджений орган судової влади повноважний вирішити питання про захист (відновлення) порушеного права, що буде практично реалізовано виконанням судового рішення?
 - a) конституційні права людини є юстиціабельними правами
 - b) конституційні права людини є вищими правами
 - c) конституційні права людини є визначеними правами
 - d) конституційні права людини є юридичними правами

6. Яка характеристика конституційних прав людини позначає, що вони являють правомочність особи (не) здійснювати певні дії або (не) перебувати в певних

положеннях; або правомочність, аби інші особи (не) здійснювати певні дії або (не) перебували у певних положеннях?

- a) конституційні права людини є юстиціабельними правами
- b) конституційні права людини є вищими правами
- c) конституційні права людини є визначеними правами
- d) конституційні права людини є юридичними правами

7. Яке конституційне право є негативним?

- a) право на освіту
- b) право на свободу пересування
- c) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля
- d) право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі

8. Яке конституційне право є негативним?

- a) право на житло
- b) право на відпочинок
- c) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування
- d) право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань

9. Яке конституційне право є позитивним?

- a) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло
- b) право не бути підданим катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню
- c) право на повагу до гідності людини
- d) право не перебувати в рабстві або в підневільному стані

10. Яке конституційне право є позитивним?

- a) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування
- b) право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції
- c) право на свободу та особисту недоторканність
- d) до приватного і сімейного життя

11. Обсяг конституційного права – це категорія, яка позначає

- a) умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку
- b) кількісні показники можливостей людини, які засвідчені відповідними правами
- c) природні властивості людини, які засвідчені відповідними правами

d) набуті людиною правомочності, надані державою у позитивній спосіб

12. Зміст конституційного права – це категорія, яка позначає

- a) умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку
- b) кількісні показники можливостей людини, які засвідчені відповідними правами
- c) природні властивості людини, які засвідчені відповідними правами
- d) набуті людиною правомочності, надані державою у позитивній спосіб

13. Встановіть відповідність між конституційним правом людини та його характеристикою за поколіннями прав людини

конституційне право людини	покоління прав людини
a) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло	1) перше покоління
2) друге покоління
3) третє покоління
b) право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності	
c) право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами	

14. Встановіть відповідність між конституційним правом людини та його характеристикою за поколіннями прав людини

конституційне право людини	покоління прав людини
a) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування	1) перше покоління
2) друге покоління
3) третє покоління
b) право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у навчальних закладах або через національні культурні товариства	
c) право на свободу світогляду і віросповідання	

15. Встановіть відповідність між конституційним правом людини та його змістовною характеристикою.

конституційне право людини	змістовна характеристика

a) право не бути підданим катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню	1) політичне право
b) право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом	2) соціальне право
c) право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами	3) культурне право
d) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло	4) економічне право
e) право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності	5) громадянське право

16. Встановіть відповідність між конституційним правом людини та його змістовною характеристикою.

конституційне право людини	змістовна характеристика
a) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування	1) політичне право
b) право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у навчальних закладах або через національні культурні товариства	2) соціальне право
c) право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування	3) культурне право
d) право на свободу світогляду і віросповідання	4) економічне право
e) право приватної власності	5) громадянське право

17. Яке твердження є правильним згідно з українським законодавством?

- a) кожен громадян України має право на свободу об'єднання у політичні партії за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей
- b) кожен індивід має право на свободу об'єднання у політичні партії за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей
- c) кожна особа має право на свободу об'єднання у політичні партії за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної

безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей

- d) кожна людина має право на свободу об'єднання у політичні партії за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей

18. Яке твердження є хибним згідно з українським законодавством?

- a) кожній людині, яка на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом
- b) кожній особі, яка на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом
- c) кожному індивіду, який на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом
- d) кожному громадянину, який на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом

19. Яке твердження є хибним?

- a) кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості
- b) кожна особа має право на вільний розвиток своєї особистості
- c) кожен індивід має право на вільний розвиток своєї особистості
- d) кожен громадянин має право на вільний розвиток своєї особистості

20. Яке твердження є хибним?

- a) кожна людина має право на повагу до її гідності
- b) кожна особа має право на повагу до її гідності
- c) кожен індивід має право на повагу до його гідності
- d) кожен громадянин має право на повагу до його гідності

21. Яке твердження є правильним?

- a) поняття “людина” і “особа” є тотожними
- b) поняття “людина” є ширшим за своїм смисловим значенням, ніж поняття “особа”

- c) поняття “особа” є ширшим за своїм смисловим значенням, ніж поняття "людина"
- d) поняття “людина” і “особа” не є співставними, оскільки поняття “особа” позначає не людську істоту, а лише утворене людьми об’єднання

22. Яке твердження є хибним?

- a) кожен громадянин є людиною
- b) кожна людина є громадянином
- c) кожна людина має право на громадянство
- d) кожна людина має право на зміну громадянства

VI. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Права людини в доктрині і практиці правового регулювання
2. Теоретичне та практичне значення прав людини в сучасних умовах
3. Людина як біосоціальна істота
4. Категорії, які використовуються в конструюванні правового статусу людини
5. Права людини: поняття та сутність
6. Права людини як унормована свобода. Свобода волі і свавілля
7. Моральна концепція прав людини
8. Політична концепція прав людини
9. Невідчужуваність і невіддільність прав людини
10. Абсолютні та відносні права людини
11. Позитивні та негативні права людини
12. Індивідуальні та колективні права людини
13. Покоління прав людини: загальна характеристика
14. Еволюція прав людини й тенденції їхнього розвитку
15. Конституційні права: поняття та сутність
16. Права людини і конституційні права: взаємозв'язок та співвідношення
17. Зміст, обсяг та сутнісний зміст конституційних прав
18. Невичерпність конституційних прав
19. Вертикальний та горизонтальний ефект конституційних прав
20. Зобов'язання держави, зумовлені визнанням конституційних прав
21. Поняття конституційного статусу особи
22. Структура конституційного статусу особи
23. Принципи конституційного статусу особи: загальна характеристика
24. Повага до людської гідності як принцип конституційного статусу особи
25. Рівність і заборона дискримінації як принцип конституційного статусу особи
26. Свобода як принцип конституційного статусу особи
27. Громадянські права людини: загальна характеристика
28. Політичні права людини: загальна характеристика
29. Соціальні права людини: загальна характеристика
30. Економічні права людини: загальна характеристика
31. Культурні права людини: загальна характеристика
32. Екологічні права людини: загальна характеристика
33. Поняття та сутність обмеження прав людини
34. Види прав людини, що можуть бути обмежені
35. Конституційні межі обмежень прав людини
36. Структура конституційних прав як юридичних прав
37. Обмеження прав людини за надзвичайних умов: міжнародно-правове регулювання
38. Обмеження прав людини за надзвичайних умов: національно-правове регулювання
39. Право на життя: загальна характеристика

- 40.Право на повагу до людської гідності
- 41.Належна правова процедура та процесуальні гарантії прав людини
- 42.Гарантії реалізації та захисту прав людини
- 43.Система захисту прав людини в Україні
- 44.Звернення до суду як національний засіб захисту конституційних прав
- 45.Звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як національний засіб захисту конституційних прав
- 46.Конституційна скарга як національний засіб захисту конституційних прав
- 47.Міжнародна система захисту прав людини
- 48.Загальна декларація прав людини 1948 року: загальна характеристика і значення
- 49.Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року: загальна характеристика і значення
- 50.Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року: загальна характеристика і значення
- 51.Управління Верховного комісара ООН з прав людини в міжнародній системі захисту прав людини
- 52.Європейська система захисту прав людини: загальна характеристика
- 53.Організація з безпеки та співробітництва в Європі в системі захисту прав людини
- 54.Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколи до неї: загальна характеристика і значення
- 55.Хартія Європейського Союзу про основоположні права 2000 року: загальна характеристика і значення
- 56.Рада Європи в системі захисту прав людини
- 57.Європейський суд з прав людини в системі захисту прав людини
- 58.Керівний комітет Ради Європи з прав людини в системі захисту прав людини
- 59.Європейський комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню в системі захисту прав людини
- 60.Комітет Ради Європи із правових питань та прав людини в системі захисту прав людини

VII. ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Література з методики викладання

1. Артикуца Н. В. Високоєфективні методики фахової підготовки правників. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. Київ : КМА, 2007. С. 180–188.
2. Артикуца Н. В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. *Інноваційні технології у вищій юридичній освіті : матеріали Міжнар. наук.-метод. конф., присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи - предтечі Києво-Могилянської академії (25-28 трав. 2005 р.)*. К. : Стилос, 2005. С. 3–26. URL: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/2424/1/Artikutsa_Inov.pdf (дата звернення: 01.02.2022).
3. Батан Ю. Д. Вікіпедія та навчальний процес у вищих навчальних закладах: стан взаємодії. *Інформаційне суспільство: проблеми та перспективи : Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 28 травня 2016)*. Одеса : Фенікс, 2016. С. 12–14. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10596> (дата звернення: 01.02.2022)
4. Батан Ю. Д. Тести у викладанні конституційного права: складання, розв'язання, обговорення. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 299–302.
5. Головка Н. І. Методика викладання правознавства: навч. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 202 с.
6. Столярчук Л. Б. Операційний компонент підготовки бакалаврів у галузі права. *Професійна підготовка бакалаврів у галузі права в університетах Канади : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04*. Львів, 2019. С. 129–153.
7. Чужикова В. Г. Методика викладання права. К. : КНЕУ, 2009. 425 с.

Наукова та навчальна спеціальна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.
2. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
3. Конституційне право: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2021. 528 с.

4. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. Т.М. Слінько. Харків : Право, 2020. 592 с.
5. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / за ред. Н.В. Мішиної, В.О. Міхальова. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 644 с.
6. Міхальов В.О. Права людини в Україні : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 122 с.
7. Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / за ред. Р.С. Мельника. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.
8. Права людини в особливих правових режимах: досвід України : монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. М.В. Афанасьєвої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 356 с.
9. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
10. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
11. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Харків : Лисенко І.Б., 2019. 164 с.

Нормативно-правові джерела та матеріали практики:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Basic Law for the Federal Republic of Germany, 1949. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/
3. Constitution of the Italian Republic, 1947. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf
4. Constitution of the Republic of France, 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf
5. Constitution of the Republic of Poland, 1997. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/konse.htm>
6. Constitution of Spain, 1978. URL: <https://www.lamoncloa.gob.es/lang/en/espana/leyfundamental/Paginas/index.aspx>
7. Federal Constitution of the Swiss Confederation, 1999. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>
8. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 № 217 А (III). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
12. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011/conv#Text
13. Хартія Європейського Союзу про основоположні права від 07.12.2000. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>
14. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
15. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-vr#Text>
16. Про адміністративну процедуру Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
17. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
18. Про Конституційний Суд України : Закон України 13.07.2017 № 2136-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
19. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-vr#Text>
20. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
21. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
22. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
23. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>
24. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
25. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
26. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>
27. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Дмитро Сергійович ТЕРЛЕЦЬКИЙ
Юрій Дмитрович БАТАН

ПРАВА ЛЮДИНИ В ПОРІВНЯЛЬНОМУ ВИМІРІ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

освітньо-професійна програма підготовки здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти зі спеціальності 293 “Міжнародне право”

Електронне видання

Підписано до друку 27.12.2022.
Ум-друк. арк. 24,36. Зам. № 2212-16.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com